

MAANDBLAD VAN „**oud-utrecht**”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 DECEMBER
1942

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

17^e JAARGANG
N° 12

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

DE JEREMIE EN HET VAARTSCHE VEERHUIS.

Toen eenige jaren geleden de plannen om het spoorwegnet in en bij Utrecht op hooger peil te brengen verwerkelijk begonnen te worden, vielen daarbij als eerste of tenminste vroegtijdige slachtoffers de spoorbrug over den Vaartschen Rijn, bekend als de Jeremie en het vlak daarbij, aan de Westerkade gelegen café-tje, dat van ouds het Vaartsche Veerhuis heette. Tijdens de afbraak van beide verschenen in het Utr. Dagblad (6 Febr. 1937) deze jeugdherinneringen:

„Een oude bekende, die langzaam maar zeker tot het verleden gaat behooren, is de Jeremie-spoorbrug. Hoeveel treinen zijn hier in den loop van den tijd al overheen gedaverd, en hoe herinneren wij ons nog uit onze jeugd de geweldige sensatie: te staan op het smalle voetbrugje terwijl een paar meter naast ons sneltreinen af en aan stormden, zoodat hooren en zien ons verging! Voor de jeugd van Utrecht-Zuid was die Jeremiebrug altijd een aantrekkelijk punt, waar heel wat vacantedagen werden zoekgebracht in een tijd, dat de spoorwegen bij de jongens dezelfde plaats innamen als thans de luchtvaart.”

En over het Vaartsche Veerhuis:

„Het Vaartsche Veerhuis... dat roept beelden op uit een grijs verleden, uit den tijd, dat de Westerkade nog smal was, en met boomen beplant, dat de paardentram tot aan de Tolsteegbasculebrug liep, en dat aan de Zuidzijde van de Jeremiebrug het bootje naar Jutphaas, IJsselstein en Vreeswijk meerde. Dat Vaartsche bootje, het lijkt in onze herinnering zoo groot en schoon als de „Statendam” of de „Queen Mary”, maar het zal in werkelijkheid wel van iets bescheidener formaat zijn geweest. In elk geval, het bezat een kajuit, en een bovendeck, en een laag bij het water liggend voordek, en als wij gingen visschen in de Kromme IJssel, of in de slootjes bij Benschop, dan bracht het Vaartsche bootje ons er heen. In onzen haastigen tijd vond het geen plaats meer, evenmin als de paardentram. En thans zal ook de laatste herinnering aan deze tak van scheepvaart verdwijnen: het veerhuis staat leeg en de volgende week is het misschien al historie geworden...”

Heette de spoorbrug over den Vaartschen Rijn werkelijk de Jeremie(spoor)brug? Wel spraken we van de halte „bij de Jeremie”, in een tijd, dat treinen, zoo juist van het Centraal-Station vertrokken, daar stilhielden tot opneming of uitlating van een enkele reiziger. Toch was niet een brug over den Rijn, maar een andere brug eigenlijk de Jeremiebrug. Want ook vóór den tijd van de spoorwegen bestond reeds een „brug bij de Jeremie”.

Toen 6 October 1811 Napoleon en zijn gemalin hun intocht in Utrecht zouden doen, stonden detachementen soldaten opgesteld „langs de Vaartschen Rhijn van Jeremie af tot aan de Vaart (= Vreeswijk)” en „om 10 uren reeden de Maire, Adjuncten en Municipale Raden en corps . . . na buiten de Tolsteeg tot over de brug van Jeremie, en bleven aldaar omtrent de hofstede het Blauwhek, H. H. M. M. afwachten”.¹⁾

Hier blijkt duidelijk, dat onder de brug van Jeremie of bij Jeremie verstaan moet worden de ophaalbrug over de Kruisvaart, anders gezegd de brug die Westerkade en Jutfaasscheweg verbindt. En toen omstreeks 1813 de route imperiale de 1e classe no. 2 van Amsterdam naar Parijs werd aangelegd, werd daarin een draaibrug ontworpen à la place du pont actuel le Jeremie.²⁾

Plechtige lieden als de Commissaris-generaal van het Departement van de Zuiderzee spraken van het gedeelte van den weg, „van Amsterdam tot aan de Jeremia” en van de „Jeremiabrug”³⁾ welke laatste term ook in het Kon. Besluit van 4 Juli 1814 no. 1, dat over de tolln op den weg Utrecht—Jutfaas handelt, voorkomt.

Deze brug kan niet ouder zijn dan van het jaar 1664, toen volgens het uitbreidingsplan van burgemeester Moreelse de drie Moesgrachten begonnen aangelegd en in verbinding met den Vaartschen Rijn gebracht te worden. Waar deze verbinding den weg naar Jutfaas doorsneed, moest een brug komen.

In verband met den aanleg van den Staatsspoorweg naar Culemborg, werd in 1866 de 1e Moesgracht gedempt en de uitmonding van de Kruisvaart in den Vaartschen Rijn iets naar het Zuiden verlegd met de draaibrug. Deze heeft het uitgehouden tot 1911, toen zij werd gesloopt en door een ophaalbrug vervangen. In het bestek heette zij de „ophaalbrug over de Kruisvaart aan de Jeremie.”

De zonderlinge plaatsbepaling vraagt verklaring.

Wat of wie was „Jeremie”? Een venetiaansche Brug der Zuchten? Was het de groote profeet, die zijn naam aan plaats of brug gaf? Er zullen niet veel stadgenooten zijn, die een bevredigend antwoord kunnen geven. Toch was er in het midden van de vorige eeuw nog een herinnering aan den oorsprong van den naam blijven hangen. In 1858 las de utrechtsche jeugd in een leer- en leesboekje:

Jeremiebrug. „Korten tijd nadat deze brug gelegd was, dat is in de laatste helft der 17e eeuw, woonde hier een *Fransche* vlugteling, die *Jeremie* heette, en eene herberg hield. Deze man kreeg om zijn aardige wijze van praten, zoo veel bezoek, dat men hem *le bon père Jeremie* noemde, en dezen zijnen naam ook aan de bijgelegen brug gaf”⁴⁾.

Daar staat de schuldige en doet vanzelf naar eenige bijzonderheden vragen.

Hij duikt op uit het duister. Een naam met buitenlandschen klank: Jeremias du Chemin (Duchemin). Een vluchteling? Een Franschman in de Nederlanden wordt gemakkelijk voor een refugië gehou-

den. Ik weet alleen, dat hij 1 Maart 1706 het burgerrecht van de stad Utrecht verkreeg en toen „schipper op de Vaart” was. Dat wil dus zeggen, dat hij personen en goederen vervoerde van Utrecht naar Vreeswijk en vice versa. Maar de dagelijks-eendere vaart, het afgebakend traject hebben Jeremias niet blijvend kunnen boeien en op een avond heeft hij zijn beurtschip voor het laatst gemeerd bij het Vaartsche Veerhuis, dat hij voortaan als eigenaar zou bewonen. Op 5 Maart 1708 immers verkocht de Vroedschap van Utrecht hem dat, aan de stad behoorende, Veerhuis voor 2400 gld. en op 21 Juni werd het hem voor het Gerecht van Tolsteeg getransporteerd, behoudens een paar maanden huur, die Otto van der Schroeff daar nog aan had. Nog denzelfden dag nam de nieuwe eigenaar een hypotheek van 1400 gld. op huis en hof en den stal, die hij in Mei al daar achter had doen bouwen. Geen zucht naar avontuur had Jeremias de beurtvaart er aan doen geven — laten we gerust aannemen, dat het bestaan als waard van het Vaartsche Veerhuis hem lucratiever toescheen dan het schippersbedrijf . . . en het hem niet euvel duiden. Hij mocht tevreden zijn en met genoeg en het aardige gebouwtje met zijn trapgeveltje en het zachtjes bewegende uithangbord, waarop een veerschuit stond geschilderd, bekijken, zooals ook wij doen met een potloodteekening er van, door J. Versteegh (1757), in de prentverzameling van het gemeente-archief.

Er was daar vertier genoeg van komende en gaande passagiers van en voor Jutfaas en Vreeswijk. Men kan zich dat wel voorstellen: het is koud, het regent, de schuit laat op zich wachten, het is zomer, de schuit laat op zich wachten. Een warme dronk, een koele dronk. Jeremias schenkt warm en koel. Het paard van den schipper moet nachtverblijf hebben en de schipper zelf een brandewijntje, iederen dag opnieuw. Wat de veerschuit aan goederen te vervoeren heeft, het is bij Jeremias bezorgd. Bestelhuis en herberg. Een aardige kroeg aan het water, niet te ver voor den kleinen burger van Utrecht, om er met vrouw en kroost eens heen te wandelen, misschien was ook de deftigheid wel eens onder zijn klanten. Neen, Jeremias behoefde niet te klagen. Hij klaagde ook niet. Hij bediende, voorkomend, onderhoudend. Geleidelijk aan had hij de landstaal leeren spreken, maar altijd met dien vreemden tongval, die een grappige kleur aan zijn praten gaf. Neen, geen klagen. Men wist het Vaartsche Veerhuis te vinden. Zelfs de jongens en meisjes, die uit het Burgerweeshuis, moe van het toezicht en het weinig gevarieerde gestichtsleven, wel eens weg liepen, wisten den weg naar „de herberg van Jeremias du Chemin, buiten de Tolsteegpoort aan het Vaartsche Veerhuis”. Dat gaf natuurlijk booze gezichten van den binnenvader en den huismeester en later klachten in de Regenten-vergadering ⁵⁾. Maar ja, daar had hij niets mee te maken. Wie kwam was welkom, als hij maar betaalde. Contant. Pas d'argent, pas de Suisse. Misschien schreef hij het voor een vasten klant wel eens aan den balk of sneed een streep in zijn kerf-

stok. Maar overigens, nee hoor, als je crediet geeft, gaan ze bij een ander.

Jeremias kwam er warmpjes bij te zitten. Was ongetrouwd gebleven. Hij maakte er een grapje over, als hij daarmee geplaagd werd. Ging niemand iets aan. Femme et melon, a peine les cognoist-on, zooals ze in Frankrijk zeggen.

Wij laten Jeremie nu verder maar tappen en praten, ongehuwd blijven, dertig, veertig, vijf en veertig jaren lang, grijs, oud en wit worden (hij had natuurlijk een witten baard) — en dan is het 13 April 1753 en is zijn laatste uur geslagen. Hij liet na, zegt het overlijdensregister, „geen vrouw of kinderen, maar 2 mondige zusters”. Met 8 dragers werd hij in de Geertekerk begraven, de kerk kreeg f 2.—, veertien ellen laken werden gescheurd, welk utrechtisch ceremonieel ten bate van de armen tevens den welstand van den overledene deed uitkomen.

De man was heen, de plaats waar hij geleefd had, bleef naar hem heeten. Iedereen bleef spreken van „de herberg Jeremie”, de brug van Jeremie, bij Jeremie, men woonde „aan de Jeremie”; de latere spoorbrug werd naar hem genoemd, een naburige steeg heette reeds 70 jaren geleden de Jeremiesteeg, en nóg is „de Jeremie” een plaatsbepaling, die iederen Utrechter duidelijk is.

En het Vaartsche Veerhuis? In 1764 verhuurde Madeleine Colombier, wed. van Pierre Abram le Marchand, erfgename en vermoedelijk een nichtje van Jeremias, huis en herberg met stalling en kolfbaan aan Jan de With⁶⁾, na wien nog vele eigenaars en huurders gevolgd zijn, wier namen in de vergetelheid mogen blijven rusten.

Het Veerhuis zal, evenals zijn lotgenooten het Wijksche Veerhuis, het Leidsche Veerhuis, de herberg „de Amsterdamsche Vragtschuit” buiten de Weerdpoort in aanzien en klandizie achteruit zijn gegaan, toen in de 19e eeuw snellere vervoermiddelen trekschuit en jaagpaard in discredit kwamen brengen. Vermoedelijk dateert uit die periode ook de vervanging van het vriendelijke gebouwtje door het nuchtere gevalletje⁷⁾, dat als café-billard met rijwiellstalling tot 1937 is blijven bestaan.

v. C.

1) H. Keetell, Dagverhaal.

2) Gem. archief, Topogr. atlas S. 2171.

3) Notulen van den Burgemeester. 18 Febr. 1814. Bijlage.

4) J. M. Teeuwisse, De stad Utrecht ... Een leer- en leesboek voor de Utr. Schooljeugd. Utr. 1858, blz. 49.

5) Notulen v. h. Burgerweeshuis 30 Dec. 1717, 5 Jan. 1718. Vgl. W. C. Loran, Overzicht der Stichting van E. Zoudenbalch (hs. van 1830 in het Archief v. h. Weeshuis), 3e stuk, blz. 128, 130, 138.

6) Protocol notaris J. Kelfkens Gz., 20 Oct. 1764

7) Zie Jaarboekje 1937, Verdwenen stadsbeelden, aff. 10.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Suster Bertken. — Een artikel in *De Nieuwe Taalgids* (XXXVI-1942, blz. 208—217) over de mystieke dichteres Suster Bertken is aanleiding om de lezers van het Maandblad in herinnering te brengen wat van deze merkwaardige Utrechtsche burgeres bekend is.

Vooreerst haar naam, Berta Jacobs, en dit is niet zoo weinig, want van slechts enkele der middeleeuwsche dichtersessen van geestelijke liederen is de naam tot ons gekomen. Doch van haar jeugd en den maatschappelijken kring waartoe zij behoorde, weten wij niets.

Deze Berta Jacobs, die leefde van 1426 of 1427 tot 1514, heeft zich op haar dertigste jaar doen opsluiten in een kluis van de Buurkerk. In deze kluis, waarvan de prior van het Regulierenklooster de sleutels bewaarde, heeft zij tot haar zeven-en-tachtigste jaar in zware onthouding en de strengste afzondering geleefd, blootsvoets in den zomer, 's winters onder schamele bedekking en zonder vuur, zonder het gebruik van vleesch of eenige zuivelproducten. In deze kluis is zij volgens haar wensch ook begraven.

De kluis moet zich hebben bevonden in of vlak naast het oude koor van de Buurkerk, dat zich uitstreckte tot aan de tegenwoordige Vischmarkt. In 1587 werd terwille van het toenemend verkeer dit koor afgebroken en de kerk met een rechten muur afgesloten; de zodoende verkregen ruimte is o.m. voor verbreding van den daar loopenden weg, de Choorstraat, gebruikt.

Met Bertkens graf ging ook de Latijnsche brief verloren, die als getuigschrift van haar heilig leven in

een glazen koker of flesch in haar kist werd meebegraven. Doch de vertaling van dezen brief is bewaard gebleven. Dirck van Malsen, de prior van het Regulierenklooster, heeft waarschijnlijk kort na Bertkens dood de vertaling van haar stichtelijk leven doen inschrijven op het titelblad van een exemplaar der verzameling van heiligenlevens, *Legenda aurea* genaamd, dat berustte op het Regulierenklooster, tot voor kort het Gereformeerd Burgerweeshuis op de Oudegracht. Dit exemplaar bevindt zich nu in de Utrechtsche Universiteitsbibliotheek en is daar voor ieder te zien.

Doch het beste dat wij van suster Bertken over hebben, is haar letterkundige nalatenschap, haar Boexken, waarschijnlijk in haar kluis geschreven, feitelijk twee kleine boekjes, het eene in proza, het andere in poëzie, beide van groote schoonheid. Vier jaar na Bertkens dood werden ze te Leiden gedrukt; in onzen tijd opnieuw uitgegeven door Dr. Joh. Snellen in de herdrukken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Aan deze liederen van suster Bertken heeft de Heer P. N. Dezaire in *De Nieuwe Taalgids* een beschouwing gewijd met uitvoerige kenschetsingen en analyses. Schr. wijst hier aan hoe Bertken de drie wegen van geestelijk leven heeft betreden die leiden naar de volmaaktheid, den zuiversten vorm van bovennatuurlijk leven. De eerste is de weg der reiniging om den Bruidgom te genaken met zooveel mogelijk gezuiverd gemoed. De tweede is de weg der verlichting, welke de ziel, gesterkt door het hoogere licht der heiligmakende genade, nog nader brengt tot het Goddelijk licht, totdat zij eindelijk, geald en herboren, den

derden weg betreedt, dien der vereeniging, en, geborgen in het goddelijk wezen van den Bruidegom, het onuitsprekelijke geluk ervaart. Van dezen zielegang wijst Schr. in Bertkens poëzie de bewijspplaatsen aan. Ook ziet Schr. groote overeenkomst van Bertkens mystieke verzen met de innige kunst der Vlaamsche primitieven. Hetzelfde hooger licht, dat in haar sprankelende verzen valt, gloriëet ook op de beeltenis van den Rex Regum van Jan van Eyck, rondom de Madonna's van Hans Memlinc. C. C. v. d. G.

De Utrechtsche strijd tegen de overdaad. — In de beoordeeling van het volkskarakter, schrijft prof. dr. M. J. A. de Vrijer ter inleiding eener uitvoerige studie over XVIIe eeuwse sumptuositeit (*Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis* XXXIII-1942, blz. 1—48, 73—92) is het raadzaam eigen indruk te meten aan de wijze, waarop verder-afstaanden het zien. Mede steunend op de meening van sommige buitenlanders, die ons volk scherp hebben waargenomen, komt de schr. tot de slotsom, dat de bevolking werklustig, matig en degelijk, de massa van soberen levensstijl was.

Maar als het feestgetij was aangebroken, dan werd een overvloed van spijzen en dranken voorgezet. Tot de overvloed tot overdaad verwerd en de overheid, gestuwd door klachten uit de kerk, het euvel zocht in te perken.

De reformatische levenstucht eischt wel matigheid, maar het ideaal der vrijwillige armoede wijst zij af. De spijze dient niet enkel om honger te stillen noch de drank om dorst te lesschen, maar ook tot christelijk genot en genoeg. Maar waar is de overgang van „christelijk genot” tot verkeerd genot? De puritein zal hier

anderen maatstaf aanleggen dan de rekkelijke.

Als de overheid en als de kerk een levensstijl opleggen, zijn een omschrijving van het geoorloofde en ongeoorloofde, een afbakening, een casuïstiek, ook een boete, een censuur onvermijdelijk — met al de hachelijkheid van splinterige casus te stellen tot in het ridicule toe, en van listige ontduiking onder de schijnbare eerbiediging van burgerlijke en kerkelijke keuren. Vandaar de opstelling van zonden-lijsten.

In 1619 nam de Nationale synode stelling inzake de klachten van verschillende provinciale synoden over ongeregelheden in het volksleven en stelde zij een daarop betrekking hebbend request op, welk Libellus supplex o.m. een register van schandelijke misbruiken bevatte, en dat den 30sten Mei 1619 in tegenwoordigheid van prins Maurits aan de Staten-generaal werd aangeboden. Het bleef onbeantwoord. Maar wat de overheid begroef, gezien de levensstijl van de groote meerderheid van het volk, wel begraven moest, nam de kerk de gansche 17e eeuw door in haar verkondiging en protest. Zij zweeg niet!

In zijne beschrijving van de houding der kerk en van hare voorgangers in verschillende provincies, wijdt de schr. ook bijzondere aandacht aan Utrecht, waar Voetius de gestalte was, waar in dezen strijd het meeste licht op moet vallen en wiens woord ook elders vaak een richtsnoer was.

Nauwelijks was Voetius in de tot hoogeschool verheven illustre school te Utrecht met zijn professoralen arbeid begonnen, of hij liet stellingen verdedigen „over de dronkenschap”, de „onmatigheid in het drinken, niet door het ontbreken van het gebruik der rede, maar met de consequentie

van dit ontbreken der rede". Tegen de soberheid zondigen ook de rookers, tenzij zij uit medicinale redenen rooken. Te rijke maaltijden leiden tot dronkenschap. Het „santeen", op de gezondheid drinken, behoort te worden afgeschaft, als strijdig met de liefde, de rechtvaardigheid en de Christelijke vrijheid. Het leidt tot dronkenschap, verkwisting en misbruik van Gods schepselen. Zeven jaar later liet Voetius stellingen verdedigen over de heidensche „hoogten" en de sumptuositeit, waarbij over den aard der gastmalen werd gehandeld. Wat op de Dordsche synode ter tafel was gebracht, aan de overheid was voorgelegd, maar door haar tot stilzwijgen was gebracht, sprak Voetius nu weder als vraagpunt uit: „moeten er tot voorkoming van overdaad wetten op de maaltijden overwogen worden?"

In het bevestigend beantwoorden dezer vraag stonden Martinus Schoock en Herman Wits, de eerste in 1638, de tweede van 1680—1698 hoogleraar te Utrecht, aan de zijde van Voetius, en ook de Utrechtsche kerkeraad, waarvan Voetius sedert 1637 deel uitmaakte, steunde hem krachtig. In 1658 kwam het tot de opstelling van een lijst van zonden, die dertien punten telt. Het eerste handelt over „lange en prachtige maeltijden", het tiende over „het dringen en dwingen tot drincken op de maeltijden", het laatste over „tusschentijdige comparitien of confreryen tot drincken, taback suygen, oock tuysschen en spelen". Een jaar later werd deze lijst nog uitgewerkt, meer gepreciseerd, evenals in 1662, toen er nieuwe zonden, die de tijd had leeren kennen, aan werden toegevoegd. Vooral bij het naderen van vast- en bededagen werden ze de gemeente telkens voorgehouden en werden in den kerkeraad

de predikanten herinnerd aan hun plicht, om zelve voorbeelden te zijn, om ook zodoende, zonder aanzien des persoons, de kerkelijke discipline te kunnen handhaven, ten einde tot uitroeiing van zonde en schande te komen. Al deze middelen zouden echter niet baten, wanneer de magistraat geen politieke hulp verleende en in 1665 kwam het er toe, om de medewerking der vroedschap in te roepen. In haar verzoekschrift wees de kerkeraad op de straffen van gods hand, die nu reeds drukten: verkwijning van ambacht, nering en koopmanschap, pestilentie en oorlog. Werd de volksgeest niet in andere banen geleid, dan zou ook Utrecht nog zwaarder bezocht worden.

De notulen van den kerkeraad laten ook beluisteren, schrijft prof. De Vrijer verder, hoe kalmeerend de vroedschap op dezen hartgrondigen klacht reageerde. Wat de sumptuositeit betreft, antwoordde zij te zullen doen wat mogelijk is. De meerderheid van het volk was van de Voetiaansche „preciesheid" echter niet gediend en daar moest de overheid rekening mede houden.

Voetius' groote stut in zijn bestrijding der sumptuositeit was zijn leerling Van Lodenstein. In den kerkeraad, op den kansel, in zijn geschriften, in proza en poëzie, verzet zijn ascetiek zich op dezelfde wijze als zijn leermeester en collega-predikant.

Toen Van Lodenstein den 4en Februari 1674 uit de Fransche gijzeling teruggekeerd was, de Fransche troepen Utrecht verlaten hadden, de Domkerk weer gereformeerde kerk was geworden, de oranjevlag weer uitwoei van den toren en Willem III den 13den April 1674 de stad bezocht en de vroedschap verzette, ging een vijftal mannen met Van Lodenstein als

woordvoerder namens den kerkeraad de vroedschap begroeten, „onder anderen recommanderende dat mochte worden voorzien tegens de roepende sonden bij haer remonstrantie anno 1665 ingelevert”. De sumptuositeit was niet vergeten. Nû zou zij haar einde vinden! Een nieuwe, rechtzinnige overheid zou haar uitroeien. Maar zij deed dit niet! Daarop bleef het niet bij zuchten en afwachten, zooals uit de resolutiën der Staten van Utrecht blijkt; de predikanten begonnen blijkbaar een veldtocht van het woord.

Zij zouden, heet het in de Staten-resolutie van den 25sten September 1674, „met groote cleynachtige ende disrespect van de hoge regering ende derselver hoogh gesagh ende conduite, seditieuselyck gepredickt hebben”. „Lodesteyn (zou) sigh soo verre in sijn namiddaghs predicatie vergrepen ende geseght (hebben), dat als men een request aen de magistraet representeert hebbende ende daerop geen dispositie cunnende becomen, deselve daertoe behoorde te dwingen, ende te dien eynde van de sacramenten onthouden ende als een onnut lith afsnijden”. De predikanten, die zoo gesproken hadden, zouden worden „ontboden” voor den stadsmagistraat, „ende deselve de voors. desdagnuese expressien ende onbetamelycke licentie van spreekken voorhouden”, en vervolgens doen wat noodig was „naer exigentie van saecken ende ten opsichte van de jegenwoordige constitutie van tijden”.

Maar de protocollen van Staten en Vroedschap zwijgen verder. Zij lieten, aldus besluit prof. De Vrijer zijne mededeelingen over den Utrechtschen strijd, de opstandigheid der boetpredikers verzanden en behielden het veld. E.

Biltsch middel tegen dollehondsbeet.

— In het Dagboek van Bicker Ray (Amsterdam, 1935) staat onder het jaar 1771 genoteerd (blz. 348):

28 Februari. „Is de portier van 't gasthuys [te Amsterdam], die van een dolle hondt gebeeten was, dat hij egter niet estimeerde, schoon hem andere menschen rieden daar voor die remedie van de Bildt te gebruyken, als een dispaaraat dol mens gestorven.”

Jammer, dat de naam van den wonderdokter, die een blijkbaar toen vrij algemeen bekend geneesmiddel samenstelde, niet bewaard gebleven is. Er werden vroeger nogal veel menschen „rasend dol” en in 1751 wist men voor de slachtoffers nog weinig te doen, zoodat, althans volgens Bicker Ray, op den 30sten Mei van dat jaar „met permissie van de regeering” een kind, dat van een dollen hond gebeten en door vele doctoren voor ongeneeslijk verklaard was, „gesmoort” werd (blz. 191).

De samenstelling en de gebruiksaanwijzing der „onfeilbare remedie” worden reeds in een receptenboek van 1723 beschreven, zooals uit een mededeeling in *Historia* (V—1939, blz. 203) blijkt.” E.